

ЕКОНОМІЧНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИРІШЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ЛЮДСТВА

ECONOMIC GLOBALIZATION AS A TOOL FOR SOLVING GLOBAL HUMAN PROBLEMS

Харун О.А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Хмельницький національний університет

Кошівська М.В.

магістр,
Хмельницький національний університет

У статті досліджено сутність поняття «глобалізація». Визначено позитивні та негативні наслідки глобалізації. Означено вплив глобалізації на розв'язання глобальних проблем людства. Розглянуто найбільш критичні проблеми, з якими стикається людство. Розкрито шляхи вирішення глобальних проблем.

Ключові слова: економічна глобалізація, наслідки глобалізації, глобальні проблеми людства, економічні трансформації, регулювання глобальних проблем.

В статье исследована сущность понятия «глобализация». Определены положительные и отрицательные последствия глобализации. Отмечено влияние глобализации на решение глобальных проблем человечества. Рассмотрены наиболее критические проблемы, с которыми сталкивается человечество. Раскрыты пути решения глобальных проблем.

Ключевые слова: экономическая глобализация, последствия глобализации, глобальные проблемы человечества, экономические трансформации, регулирование глобальных проблем.

The concept of «globalization» is considered in this article. It identifies positive and negative effects of globalization. The influence of globalization on solving the global problems of humankind is revealed. Most critical issues, which faces humankind, are considered. Solutions to the global challenge are disclosed.

Keywords: economic globalization, consequences of globalization, global problems of humanity, economic transformations, regulation of global problems.

Постановка проблеми. Глобалізація світової економіки – благо чи глухий кут людської цивілізації? Глобалізація економічної діяльності є однією з головних тенденцій у розвитку сучасного світу, що величезним чином впливає на економічне життя і тягне за собою політичні (внутрішні і міжнародні), соціальні і навіть культурно-цивілізаційні наслідки. Ці наслідки все більше відчують на собі практично всі країни, і серед них, звичайно, Україна, яка цілком усвідомлено, активно і цілеспрямовано рухається в напрямі інтеграції у світову економіку [1].

Для кожного жителя планети, незалежно від того, яку національну державу він представляє, з якими глобальними структурами взаємодіє, осьовою проблемою є з'ясування закономірностей впливу глобалізації на розвиток сучасного світу, оскільки він приводить до формування нової геостратегічної реальності, утвердження нових ціннісних координат, якісної зміни принципів та структури світу, модернізації соціальної,

політичної, економічної та державно-управлінської систем, постановки та вирішення глобальних проблем людства [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання глобалізації, її сутності та впливу на вирішення глобальних проблем людства піднімалися у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених – І.В. Амеліної, Р.В. Войтович, О.Д. Волгогонова, Б.І. Гаврилишена, А.І. Горбачук, Н.Н. Зарубіної, Г.Г. Кірейцева, В.М. Коллонтай, С.Я. Ларіна, Д.Г. Лук'яненко, Л.В. Лескова, С.В. Любимцева, І.П. Ніколаєвої, С.В. Мочерного, О.Г. Римар, А.І. Субетто, О.А. Устенко та інших. Однак вплив глобалізаційних процесів на розв'язання глобальних проблем людства залишається розкритими лише частково.

Метою статті є визначення впливу економічної глобалізації на вирішення глобальних проблем людства в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні досить важко знайти більш

модну та дискусійну тему, ніж глобалізація. Про неї говорять та сперечаються вчені, політики, бізнесмени, релігійні діячі, журналісти. Проблеми і перспективи сучасної людської цивілізації, що інтенсивно обговорюються на межі ХХІ ст. і третього тисячоліття, на одному рівні з питаннями науки, техніки, культури, стилю життя, чималою мірою обертаються і навколо проблем економічної глобалізації. Науковці єдині в тому, що глобальні проблеми загрожують людському буттю. На думку А. Печчеї та М.Ф. Рсаймерса, людина сама створила ці проблеми, «у ній всі початки і кінці» [3].

Термін «глобалізація» походить від англ. global (світовий, загальний), який епізодично використовувався з кінця 60-х рр., вперше став центром концептуальних побудов у 1981 році американським соціологом Дж. Макліном, який закликав «зрозуміти історичний процес посилення глобалізації соціальних відносин і дати йому пояснення». До середини 80-х рр. концепція глобалізації була вже настільки поширена, що М. Уотерс писав: «Подібно до того, як основним поняттям 80-х був постмодернізм, ключовою ідеєю 90-х може стати глобалізація, під якою ми розуміємо перехід людства у третє тисячоліття». У цей же період основні термінологічні аспекти були розроблені Р. Робертсоном, який у 1983 році виніс поняття «globality» в назву однієї зі своїх статей, у 1985 році дав детальне тлумачення терміну «globalization», а в 1992-му виклав основи своєї концепції в спеціальному дослідженні [4]. Хоча перед людством стоїть безліч завдань різного масштабу, з них можна виокремити групу глобальних проблем, на що ще в 60-ті роки ХХ ст. звернули увагу такі визначні економісти, як О. Тоффлер, Д. Медоуз, П. Кеннеді та ін. [5].

Глобалізація – це об'єктивний процес планетарного масштабу, який має як прогресивні наслідки, так і негативні. До позитивних ми можемо зарахувати: поширення нових інформаційних технологій та пов'язаних із ними переваг (скорочення часу і витрат на трансакції, поліпшення умов праці та життя); перехід на ресурсозаощаджувальні технології; посилення уваги до важливих проблем людства та ін. Позитивне значення глобалізації полягає ще в тому, що завдяки глобалізації невимірно множаться можливості людства, створюються умови для гармонізації міжнародних зв'язків. Вона сприяє поглибленню спеціалізації та міжнародного географічного поділу праці. В її умовах значно ефективніше розподіляються кошти й ресурси, що в підсумку сприяє підвищенню середнього рівня життя населення. Важливою перевагою глобалізаційних процесів є економія на масштабах виробництва, що потенційно може зумовити зниження цін, а отже, і стійке економічне зростання [6].

До негативних наслідків глобалізації належать посилення нерівномірності розвитку країн світу; нав'язування сильними країнами своєї

волі, нераціональної структури господарства, політичної та економічної залежності. Фактично основну частину переваг отримують багаті країни та індивіди. Від глобалізації програють країни з односторонньою, недостатньо розвинутою економікою, слабкою інфраструктурою, дрібні підприємці, некваліфіковані працівники, неомібільні верстви населення. Небезпека глобалізації цілком слушно пов'язується з негативним впливом на національну культуру, духовність. Вона може привести до втрати культурного розмаїття, до засилля масової культури та «вестернізації». А ці процеси чинять безпосередній вплив на економіку: високорозвинуті країни безперешкодно потрапляють на ринки найбільш слабких країн, руйнуючи місцеву промисловість і експортуючи чужі соціокультурні цінності [7].

Як попереджав людство ще 1979 року Папа Римський Іван Павло II, «теперішній людині постійно загрожує те, що є справою її рук, що є результатом діяльності її розуму, прагнень її волі. В цьому і полягає трагедія людського існування в її широкому значенні» [5]. У цьому і деякою мірою полягає глобалізація. Еволюція інформаційних технологій змінює звичні способи спілкування, розширює і прискорює їх, що приводить до інтеграції людства в єдину спільність. Одним словом, глобалізація пов'язана з сучасним станом суспільства і культури і є його наслідком.

Винятково важливим аспектом глобалізації, на яких слід акцентувати увагу, є її вплив на розв'язання глобальних проблем людства, оскільки глобалізація консолідує для цього зусилля всіх країн світу.

Загальна класифікація глобальних проблем така:

- політичні проблеми (недопущення світової ядерної війни і забезпечення стабільного миру, роззброєння; військові та регіональні конфлікти);

- природно-екологічні проблеми (необхідність ефективної і комплексної охорони навколишнього середовища, енергетична, сировинна, продовольча, кліматична, боротьба з хворобами, проблеми Світового океану тощо);

- соціально-економічні проблеми (стабільність розвитку світового співтовариства, ліквідація відсталості країн, що розвиваються, проблема розвитку людини, злочинність, стихійні лиха, біженців, безробіття, проблема бідності та ін.);

- наукові проблеми (освоєння космічного простору, довгострокове прогнозування тощо) [7].

Розглянемо найбільш критичні проблеми, з якими стикається людство. У ХХ ст. найпоширенішою причиною загострення глобальних проблем було інтенсивне зростання народонаселення планети, так званий демографічний бум, який супроводжувався нерівномірністю зростання чисельності населення в різних країнах та регіонах, причому найвищий приріст

населення спостерігається в країнах з низьким рівнем розвитку продуктивних сил.

На поточний момент практично достеменно відомо, що населення планети перевищує 7 млрд чоловік. Вчені й аналітики роблять прогноз, що до 2025 року населення Землі перевищить 8 млрд чоловік. 18% із цього числа живе в Китаї, майже 17% – в Індії. Але Індія скоро пережене Китай, бо там приріст населення – 1,5% в рік, а в Китаї – менше піввідсотка.

За останні кілька років намітилася тенденція до зниження зростання чисельності людей. Цьому сприяє загальне погіршення економічних умов життя на планеті [8].

За оцінками ООН 97% зростання доводиться на такі країни, як Індія, Китай, Пакистан, Нігерія, Бангладеш, Індонезія.

А з розвинених країн високий рівень народжуваності зберігається лише в США. Ця країна займає сьоме місце в світі за темпами приросту чисельності населення. 80% цього зростання забезпечують іммігранти. Але чисельність населення в Європі скорочується, незважаючи на імміграцію [9].

У 2016 році майже чверть (23,4% – приблизно 117,5 млн.) жителів країн Євросоюзу перебували в зоні ризику бідності або соціального неблагополуччя. Про це йдеться в доповіді статистичної служби ЄС (Eurostat). Лідером за кількістю громадян, які проживають за межею бідності, стала Болгарія. Таких людей в цій країні 40,4%. На другому місці опинилася Румунія з показником 38,8% населення, замыкає трійку Греція – 35,6% громадян. Найменше бідних громадян проживає в Чехії – 13,3%, Фінляндії – 16,6%, Данії – 16,7% і Нідерландах – 16,8% [8].

Експерти ООН відзначають, що в період 1990–2015 років у всіх регіонах світу середні показники людського розвитку значно покращилися, однак третина населення Землі, як і раніше, живе за межею мінімально допустимого рівня. В Україні за межею бідності живе близько 60% населення. Україна посіла сьоме місце в міжнародному рейтингу бідності країн, який щороку складає видання Bloomberg. Гірші від України справи лише у Венесуелі (перша сходинка), Південній Африці, Аргентині, Греції, Туреччині та Іспанії [9].

З проблемою бідності тісно пов'язані і такі глобальні проблеми, як продовольча проблема і проблема розвитку людського потенціалу. Продовольча проблема полягає в нездатності людства вирішити проблему абсолютної нестачі продовольства, тобто голоду, і неповноцінного харчування в низці регіонів світу. Голод відчуває близько 11% населення планети. Про це йдеться у щорічній доповіді ООН [10].

У минулому році голод тією чи іншою мірою зазнали близько 815 мільйонів людей. Це на 38 мільйонів більше, ніж роком раніше, і становить 11% населення планети. З них в Азії – 520 мільйонів, в Африці – 243 мільйони,

в Латинській Америці і Карибському басейні – 42 мільйони. Частка голодуючих у світі становить: в Азії – 11,7% від усього населення регіону, в Африці – 20% (Східній Африці – 33,9%), в Латинській Америці і Карибському басейні – 6,6%. По це йдеться в щорічній доповіді Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН щодо світової продовольчої безпеки та харчування (Food and Agriculture Organization, FAO).

Збільшення кількості голодуючих багато в чому зумовлене збільшенням кількості та масштабів збройних конфліктів і стихійних лих, пов'язаних із зміною клімату. В ООН також підкреслили, що в умовах конфлікту, що ускладнюються політичною та екологічною нестабільністю, поширеність голоду на 11–18% вища. Люди, що проживають у країнах, які постраждали від затяжних криз, майже в 2,5 раза частіше піддаються ризику голоду, ніж люди, що мешкають в інших регіонах [10].

Крім голоду, майже в кожній країні деякі групи населення відчувають різні види дискримінації. Україна та інші країни можуть зіткнутися з різким зростанням нерівності і соціальної ізоляції, якщо не захищатимуть вразливі групи населення, зазначають в ООН.

Згідно з даними ООН, Індекс людського розвитку (ІЛР) України становить 0,743. Це 84-те місце серед 188 країн і територій. 1990 року показники ІЛР підвищилися на 5,2; тривалість життя зросла на 1,3 року, середня тривалість навчання збільшилася на 2,2 року, а очікувана тривалість навчання – на 2,9 року; ВВП на душу населення знизився на 31,9%. Водночас результати України залишаються нижчими за середні показники країн, що належать до групи з високим рівнем людського розвитку, і нижчими за середні показники по країнах Європи і Центральної Азії [11].

Людський розвиток є досяжним для всіх. У «Програмі сталого розвитку до 2030 року» йдеться про рівномірніший розподіл переваг від розвитку серед різних груп і поколінь. У доповіді наводяться рекомендації щодо переорієнтації політики з метою забезпечення того, щоби прогрес досяг тих верств населення, які відстали найбільше, а також наводяться декілька позитивних прикладів у цьому регіоні [12].

Незважаючи на певний регрес за показниками індексу людського розвитку, Україна затвердила та запроваджує комплексний пакет важливих реформ, таких як реформи у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, земельна реформа та децентралізація, реформи у сфері державного управління, боротьба проти корупції, реформи правоохоронних органів, а також багато інших змін.

Найважливішою проблемою, яка впливає на сучасне суспільство, його економічний розвиток, є стан навколишнього середовища. Екологічна проблема є глобальною, оскільки вона так чи інакше зачіпає життєві інтереси всього людства,

її реальне вирішення можливе лише в глобальному масштабі. З середини ХХ століття забруднення атмосфери, річок і світового океану, втрата біологічного розмаїття планети (загибель багатьох видів тварин і рослин), цілих природних комплексів (загибель Аральського моря в СРСР, лісів у Західній Європі і США, загроза опустелювання і т. д.), згубна для здоров'я загазованість великих міст, шкідливі викиди багатьох виробництв, парниковий ефект, забруднення хімікатами продуктів харчування і т. д. зробили подальше насильство над природою реальною загрозою для існування людства [13].

Водночас стала очевидною обмеженість природних ресурсів, не тільки нафти, вугілля і металів, але й таких, здавалося, невичерпних, як прісна вода і кисень. Під активним впливом людини екологічна система Землі поступово втрачає здатність до саморегуляції і відтворення: не встигають відновлюватися природні ресурси, які досі вважаються відновлюваними. В очевидну загрозу перетворюється можлива зміна клімату під впливом «парникового ефекту», тобто зростання концентрації в атмосфері викидів спалювання палива як промисловими підприємствами, так і великими мегаполісами як споживачами енергії [13].

Сьогодні величезна кількість людей, особливо в сільських районах, як і раніше, не має доступу до чистої питної води. Це приводить до того, що кожного дня сотні дітей помирають від інфекційних хвороб, яким можна було б запобігти. Тільки через діарею щорічно гинуть 360 тис. дітей віком до п'яти років. Багато заражаються холерою, гепатитом А і черевним тифом.

Як повідомляли раніше, в Ємені число людей із підозрою на захворювання холерою щодня збільшується на 7 тисяч [14].

Складність вирішення екологічної проблеми полягає в тому, що загальна потреба в чистому довіллі часто вступає в протиріччя з інтересами виробництва та бізнесу, з необхідністю економічного зростання, подолання відставання і бідності окремих регіонів. Так, до Кіотського протоколу не приєднуються країни, що розвиваються, а США й Австралія вийшли з нього з міркувань економічної доцільності.

Екологічна свідомість стала найважливішим складником сучасної суспільної свідомості. Виникли реальні передумови для переходу до екологічно безпечних виробництв не тільки за рахунок розвитку технології, але і завдяки зміні самої філософії економічного розвитку, основу якого повинні становити не природні ресурси, а творчий потенціал людини.

Існують ще паливно-енергетична та сировинна глобальні проблеми. Використання паливно-енергетичних і сировинних ресурсів дедалі зростає. На кожного жителя планети виробляється 2 кВт енергії, а для забезпечення загальноновизнаних норм якості життя необхідно 10 кВт. Такий показник досягнуто лише у розвинених країнах світу.

У зв'язку з цим нераціональне використання енергії у поєднанні зі зростанням народонаселення та нерівномірним розподілом паливно-енергетичних ресурсів різних країн та регіонів приводить до необхідності нарощення їхнього виробництва. Та енергетичні ресурси планети обмежені. За запланованих темпів розвитку ядерної енергетики сумарні запаси урану будуть вичерпані в перші десятиліття ХХІ ст. Тому з погляду матеріально-речового змісту основними причинами загострення паливно-енергетичної та сировинної кризи буде зростання масштабів залучення у виробничий процес природних ресурсів та їх обмежена кількість на планеті.

Основними шляхами розв'язання паливно-енергетичної та сировинної проблем є зміна механізму ціноутворення на природні ресурси (так, ціни на них у слабкорозвинених державах диктують великі ТНК, які зосередили у своїх руках контроль над природними багатствами); проведення прогресивних аграрних перетворень; об'єднання зусиль усіх країн для вирішення глобальних проблем; потрібно значно збільшити витрати на усунення екологічної кризи за рахунок послаблення гонки озброєнь та скорочення воєнних витрат тощо [7].

Для регулювання та вирішення глобальних проблем людства міжнародне співтовариство створило систему міжнародних організацій, яких нараховується понад 4 тисячі, і понад 300 з них – міждержавні.

Через певні обставини процеси глобалізації серед країн СНД найбільш відчутні в Україні. Україна продовжує втрачати позиції у глобальному рейтингу країн світу за показником економічної конкурентоспроможності.

Так, за опублікованим Всесвітнім економічним форумом Індексом глобальної конкурентоспроможності у 2016–2017 роках (The Global Competitiveness Index), Україна посіла 85-те місце серед 138 країн світу, втративши за рік шість позицій (у попередньому рейтингу займала 79-ту позицію). Вже традиційно рейтинг очолили Швейцарія та Сінгапур. До десятки найконкурентоспроможніших, як і в попередньому дослідженні, увійшли США, Нідерланди, Німеччина, Швеція, Великобританія, Японія, Гонконг та Фінляндія [15].

У рейтингу найбідніших країн світу за версією Bloomberg Україна увійшла у десятку. Україна посіла 7-ме місце у рейтингу, хоча експерти відзначають покращення економічної ситуації в країні.

На жаль, Глобальний індекс конкурентоспроможності України демонструє те, що Україна за розвитком конкурентоспроможності наближається до бідних слаборозвинених країн. Україні насамперед потрібно звернути увагу на діяльність законодавчих органів, державну політику, тому що головною проблемою залишається марнотратство державних коштів, державне регулювання, довіра як до політиків, так і до право-

охоронних органів, хабарі, корупція, організована злочинність, захист прав власності, зокрема інтелектуальної, затримка з реформами [16].

Проведений аналіз показав, що для України політика зміцнення конкурентоспроможності буде більш результативною та ефективною, якщо враховуватиме такі складники, як розроблення та реалізація технопарків зі створення і підтримки наукоємних виробництв та інноваційних технологій; вдосконалення нормативної та правової бази. Забезпечення інвестиційної привабливості України для іноземних інвесторів за рахунок приєднання країни до загальноприйнятих у світі регулятивних норм також є однією із позитивних сторін, оскільки сучасному становищу держави не позаздриш. Іноземні інвестори не довіряють політичній та економічній нестабільності в країні і тому забирають свої капіталовкладення, а це негативно впливає на розвиток виробничої промисловості.

Висновки. Отже, глобалізація спричинює як позитивні, так і серйозні негативні наслідки – вона загрожує майбутньому людської цивілізації, шкідливо впливає на клімат, погіршує якість та рівень життя. Виникає пригнічення розвитку окремих галузей (секторів) національної еконо-

міки, які виявляються неготовими до повноцінної міжнародної конкуренції, заміщення їх імпортом.

В умовах глобалізації спостерігається зниження ролі національної держави, втрата нею державної ідентичності, цілісності. На одному полюсі сучасної світової економіки концентруються країни – глобальні лідери з домінуванням США. На іншому полюсі світової економіки – більшість країн, для котрих економічна глобалізація проявляється як якісно нові умови розвитку, на які практично неможливо впливати, але їх обов'язково треба враховувати. Особливо важливо враховувати масштаби і динаміку процесу становлення системи глобального управління ресурсами планети і перерозподілом світового доходу, який не є еквівалентним.

Україна має бути залучена до процесу регулювання глобальних проблем людства, оскільки світове співтовариство ввійшло в нову фазу розвитку – фазу становлення нової системи міжнародних відносин, яка змогла б дати відповіді адекватні новим викликам сучасності. Успішне вирішення всіх глобальних питань людства в процесі глобалізації буде залежати від зусиль усіх жителів Землі, від культури, освіченості й відповідальності кожного з нас.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Войтович Р.В. Вплив глобалізації на розвиток сучасного світу [Електронний ресурс] / Р.В. Войтович. – Режим доступу: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua>
2. Римар О.Г. Особливості впливу глобалізаційних процесів на економічний розвиток України / О.Г. Римар // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 6(2). – С. 39–42.
3. Волкогонова О.Д. Приоткрывая завесу времени: о социальном предвидении будущего / О.Д. Волкогонова. – Москва: Издательство политической литературы, 2010. – 112 с.
4. ТСН.ua [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. – Київ: Телерадіокомпанія «Студія 1+1», 2007–2017. – Режим доступу: <https://tsn.ua/groshi/ukrayina-uviyshla-v-desyatku-naybidnishih-krayini-svitu-za-versiyeyu-bloomberg-890300.html>
5. Горбачук А.І. Економічна дипломатія як складова національної та міжнародної економічної безпеки в сучасній світовій економічній думці / А.І. Горбачук // Вчені записки університету «КРОК». – 2013. – Випуск 34. – С. 79.
6. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє: до ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові / Б. Гаврилишин; [пер. з англ.]. – К.: Основи, 2010. – 238 с.
7. Амеліна І.В. Міжнародні економічні відносини / І.В. Амеліна. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 256 с.
8. Eurostat Press Office. Downward trend in the share of persons at risk of poverty or social exclusion in the EU [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8314163/3-16102017-BP-EN.pdf/d31fad6c-a284-47f3-ae1c-8212a581b0c1>
9. ТСН.ua [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. – [Київ: Телерадіокомпанія «Студія 1+1», 2007–2017]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-opustilasya-v-reytingu-lyudskogo-rozvitku-oon-infografika-900837.html>
10. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (Food and Agriculture Organization, FAO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/home/en/>
11. Доповідь про стан людського розвитку за 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentri/news/4089-dopovid-proon-ukraina-zainiala-84-e-mistse-sered-188-krain-svitu>
12. ООН в Україні Цілі Сталого Розвитку 2016–2030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-stalogo-rozvitku-tysiacholittia>
13. Ніколаєва І.П. Світова економіка / І.П. Ніколаєва. – М.: Проспект, 2010. – 186 с.
14. Зарубина Н.Н. «Экономическая социология / Н.Н. Зарубина. – М.: Издательство «Юрайт», 2017. – 378 с.
15. LB.ua [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. – Київ: Сайт «Лівий берег» [2009–2017]. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/world/2017/07/18/371731_oon_nazvala_kilkist_lyudey_shcho.html
16. WORLD ECONOMIC FORUM. Звіт про глобальну конкурентоспроможність 2016–2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>